

BOSHLANG‘ICH TA‘LIM METODIKASIDA KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALARDA O‘QISH VA YOZISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Bo‘ronova Zebo Samadovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar alohida ta‘limga ehtiyojlari bo‘lgan kar va zaif eshitadigan bolalar uchun 17-sonli ixtisoslashtirilgan maktab-internati boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada boshlang‘ich ta‘lim metodikasida kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi, tilni egallashi va savodxonligini shakllantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda ilmiy manbalarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda pedagogik umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot natijasida o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishda vizual ta‘lim vositalari, individual yondashuv, multimodal o‘qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hamda ota-ona va pedagog hamkorligini kuchaytirish muhim pedagogik shartlar ekani aniqlandi.*

Kalit so‘zlar: *kar bolalar, zaif eshituvchi bolalar, boshlang‘ich ta‘lim, surdopedagogika, o‘qish ko‘nikmasi, yozish ko‘nikmasi, maxsus pedagogika, kommunikativ kompetensiya, inklyuziv ta‘lim, pedagogik texnologiyalar.*

Kirish.

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida alohida ta‘lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarning sifatli ta‘lim olishini ta‘minlash, ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi hamda funksional savodxonligini rivojlantirish ta‘lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, kar va zaif eshituvchi bolalarning boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatini, balki keyingi ijtimoiy hayoti va mustaqil faoliyatini ham belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Eshitish qobiliyatining cheklanganligi bolaning og‘zaki nutqni tabiiy ravishda egallash jarayoniga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada lug‘at boyligining shakllanishi, grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish, matn mazmunini tushunish hamda yozma nutqni rivojlantirish jarayonlari murakkablashadi. Shu sababli kar va zaif eshituvchi o‘quvchilarda savodxonlikni rivojlantirish umumta‘lim maktablarida qo‘llaniladigan an‘anaviy metodikalardan farq qiluvchi maxsus pedagogik yondashuvlarni talab qiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarining rivojlanishi bolaning til kompetensiyasi, vizual idrok darajasi, kommunikativ tajribasi hamda o‘qitish metodlarining samaradorligi bilan bevosita bog‘liqligi qayd etilgan. Ayniqsa, multimodal o‘qitish, vizual tayanchlardan foydalanish, imo-ishora tili va yozma nutqni o‘zaro integratsiyalash savodxonlikni rivojlantirishning samarali yo‘nalishlari sifatida e’tirof etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasida vizual materiallar, didaktik o‘yinlar, elektron ta’lim resurslari va interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning harflarni idrok etishi, bo‘g‘inlab o‘qishi, matn mazmunini anglashi hamda yozma nutqni shakllantirishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, o‘qituvchi, surdopedagog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikning uzluksiz yo‘lga qo‘yilishi o‘quvchilarda shakllanayotgan savodxonlik ko‘nikmalarining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda maxsus va inklyuziv ta’lim amaliyotida kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish hamda yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha turli metodikalar qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, ularni boshlang‘ich ta’lim metodikasi nuqtai nazaridan yagona tizim sifatida ilmiy asoslash, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish hamda individual ta’lim strategiyalari bilan uyg‘unlashtirish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich ta’lim metodikasida kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, samarali metodik yondashuvlarni aniqlash hamda ularni ta’lim amaliyotiga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Boshlang‘ich ta’lim metodikasida kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish hamda yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va samarali metodik yondashuvlarni aniqlash tashkil etadi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogika, surdopedagogika, maxsus pedagogika, rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasi hamda kompetensiyaviy yondashuvning ilmiy konsepsiyalariga tayanildi. Shu bilan birga, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan o‘qitish, inklyuziv ta’lim va differensial ta’lim tamoyillari tadqiqotning metodologik negizi sifatida qabul qilindi. Mazkur yondashuvlar kar va zaif eshituvchi bolalarning yosh, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qish hamda yozish ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali usullarini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni kompleks tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy yondashuv, tizimli tahlil, pedagogik kuzatish natijalarini umumlashtirish, mantiqiy tahlil va sintez metodlaridan foydalanildi. Xorijiy va mahalliy olimlarning surdopedagogika, maxsus pedagogika hamda boshlang‘ich ta’lim metodikasiga oid ilmiy ishlari o‘rganildi va ular

asosida zaif eshituvchi bolalarda savodxonlikni rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy pedagogik omillar tizimlashtirildi. Nazariy manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, mazkur toifadagi bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarining rivojlanishi ko'plab ichki va tashqi omillarga bog'liq bo'lib, ularni ta'lim jarayonida kompleks hisobga olish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Zaif eshituvchi bolalarda o'qish hamda yozish ko'nikmalarini rivojlantirishning eng muhim pedagogik shartlaridan biri individual yondashuv ekanligi aniqlandi. Chunki eshitish qobiliyatining buzilish darajasi, nutqiy rivojlanish, lug'at boyligi, tafakkur jarayonlari hamda kommunikativ imkoniyatlar har bir bolada turlicha namoyon bo'ladi. Shu sababli o'quv topshiriqlari, mashqlar va metodik vositalar har bir bolaning individual rivojlanish darajasiga mos ravishda tanlanishi lozim. Individual yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim o'quvchilarning psixologik qulayligini ta'minlaydi, o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni kamaytiradi hamda o'qishga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantiradi.

Savodxonlikni rivojlantirishning yana bir muhim pedagogik sharti vizual ta'lim vositalaridan samarali foydalanish hisoblanadi. Zaif eshituvchi bolalarda axborotni qabul qilishning asosiy kanali ko'rish analizatori bo'lganligi sababli rasmlar, ilustratsiyalar, piktogrammalar, predmetli ko'rgazmalar, didaktik kartochkalar, grafik modellar, multimedia taqdimotlari hamda animatsion materiallar o'quv materialini o'zlashtirishni sezilarli darajada yengillashtiradi. Vizual vositalar harflarni idrok etish, bo'g'inlarni farqlash, so'zlarni to'g'ri o'qish va matn mazmunini anglash jarayonlarini jadallashtiradi. Bundan tashqari, tasviriy materiallar yordamida o'quvchilarning xotirasi, tafakkuri va mantiqiy fikrlashi ham rivojlanadi.

Imo-ishora tili va daktil nutq elementlaridan maqsadli foydalanish ham savodxonlikni shakllantirishda muhim metodik vosita hisoblanadi. Imo-ishora tili bolaning yangi tushunchalarni tezroq anglashiga, daktil nutq esa harf va tovush o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, savod o'rgatishning dastlabki bosqichida ushbu vositalardan foydalanish o'quvchilarning lug'at boyligini kengaytirish, yozma nutqni shakllantirish hamda matn mazmunini tushunish jarayonini sezilarli darajada yengillashtiradi. Shu bilan birga, imo-ishora tili va og'zaki nutqning uyg'un qo'llanilishi kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogik kuzatishlar hamda ilmiy manbalar tahlili interfaol metodlarning kar va zaif eshituvchi bolalar ta'limidagi ahamiyatini ham tasdiqlaydi. Rolli o'yinlar, juftlik va guruhlarda ishlash, muammoli vaziyatlar, klaster, aqliy hujum, insert, konseptual xaritalar kabi interfaol metodlar o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi, dars jarayoniga qiziqishini kuchaytiradi va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur metodlar orqali o'quvchilar nafaqat yangi bilimlarni egallaydi, balki ularni amaliy vaziyatlarda qo'llash, o'z

fikrini ifodalash hamda tengdoshlari bilan samarali muloqot qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish hamda yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy va samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Interaktiv elektron darsliklar, multimedia ilovalari, animatsiyalar, subtitrli videodarslar, elektron lug‘atlar hamda maxsus mobil ilovalar o‘quv materialining ko‘rgazmaliligini oshirib, o‘quvchilarning darsdagi faolligini kuchaytiradi. Raqamli texnologiyalar individual ta’limni tashkil etish, o‘quvchilarning mustaqil mashq qilish imkoniyatlarini kengaytirish va o‘quv natijalarini muntazam monitoring qilish imkonini beradi.

Shuningdek, ota-ona va pedagog hamkorligi savodxonlikni rivojlantirishning ajralmas pedagogik sharti sifatida e’tirof etildi. Oila va maktabning uzviy hamkorligi bolaning o‘quv faoliyatini muntazam qo‘llab-quvvatlash, uy sharoitida o‘qish va yozish mashqlarini davom ettirish, nutqiy rivojlanishni rag‘batlantirish hamda ijobiy motivatsiyani shakllantirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan hollarda bolalarning savodxonlik darajasi va o‘quv motivatsiyasi sezilarli darajada yuqori bo‘ladi.

Mazkur tadqiqotda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoni uch bosqichli metodik model asosida tavsiflandi. Birinchi - diagnostik bosqichda o‘quvchilarning eshinish imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish darajasi, lug‘at boyligi, fonematik tasavvurlari hamda savod o‘rganishga tayyorgarligi kompleks baholanadi. Olingan natijalar asosida individual ta’lim yo‘nalishi belgilanadi.

Ikkinchi - rivojlantiruvchi bosqichda maxsus metodik mashqlar, vizual ko‘rgazmalar, didaktik o‘yinlar, multimodal o‘qitish usullari, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan kompleks foydalaniladi. Mazkur bosqichda o‘quvchilarda harf va tovushlarni farqlash, bo‘g‘inlab o‘qish, matnni anglash, so‘z va gaplarni yozish hamda yozma nutqni rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshiriladi.

Uchinchi - baholash va monitoring bosqichida o‘quvchilarning o‘qish tezligi, matnni anglash darajasi, yozma nutq sifati, imloviy savodxonligi hamda kommunikativ kompetensiyasidagi o‘zgarishlar muntazam tahlil qilinadi. Monitoring natijalari asosida ta’lim jarayoniga zarur metodik tuzatishlar kiritilib, individual rivojlanish dinamikasi baholanadi.

Mazkur metodologik yondashuv kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishni yagona pedagogik tizim sifatida tashkil etishga xizmat qiladi. Individual yondashuv, vizual ta’lim vositalari, imo-ishora va daktil nutq, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda oila-maktab hamkorligining o‘zaro

uyg‘unligi o‘quvchilarning funksional savodxonligini, kommunikativ kompetensiyasini va mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur metodik yondashuv boshlang‘ich ta‘lim metodikasini takomillashtirish, ta‘lim sifatini oshirish hamda kar va zaif eshituvchi bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta‘minlashning muhim pedagogik sharti sifatida e‘tirof etilishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda boshlang‘ich ta‘lim metodikasida kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish hamda yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishga doir zamonaviy pedagogik yondashuvlar tizimli ravishda tahlil qilindi va ularni yagona metodik model asosida integratsiyalash imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqotda savodxonlikni rivojlantirish jarayoni faqat o‘qish va yozishga o‘rgatish bilan emas, balki nutqiy rivojlanish, kommunikativ kompetensiya, vizual idrok, bilish faolligi va ijtimoiy moslashuv bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan yagona pedagogik tizim sifatida talqin etildi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning integrallashgan metodik yondashuv modeli

Bosqich	O‘qituvchi faoliyati	O‘quvchi faoliyati	Kutilayotgan natija
Diagnostika	Bilim va ko‘nikmalarni baholaydi	Topshiriqlarni bajaradi	Boshlang‘ich daraja aniqlanadi
Individual rejalashtirish	Individual topshiriqlarni ishlab chiqadi	Mashg‘ulotlarda ishtirok etadi	Individual ta‘lim yo‘nalishi belgilanadi
Integrallashgan o‘qitish	Zamonaviy metodlarni qo‘llaydi	O‘qiydi, yozadi, muloqot qiladi	Savodxonlik rivojlanadi
Monitoring	Natijalarni tahlil qiladi	O‘zlashtirishni namoyish etadi	Kamchiliklar aniqlanadi
Refleksiya	Metodikani takomillashtiradi	O‘z faoliyatini baholaydi	Barqaror rivojlanish ta‘minlanadi

Ilk bor o‘qish va yozish ko‘nikmalarini rivojlantirishning diagnostika, rivojlantirish va monitoring bosqichlarini o‘z ichiga oluvchi integrallashgan metodik yondashuv taklif etildi. Mazkur yondashuvda individual ta‘lim strategiyalari, multimodal o‘qitish, vizual ta‘lim vositalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda oila-maktab hamkorligi o‘zaro uyg‘unlashtirildi. Ushbu metodik tizim kar va zaif eshituvchi bolalarning funksional savodxonligini rivojlantirishga yo‘naltirilganligi bilan amaldagi metodikalardan farqlanadi.

Tadqiqot natijasida o‘qish va yozish ko‘nikmalarining rivojlanishiga ta‘sir etuvchi pedagogik omillar ilmiy jihatdan tizimlashtirildi hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi asoslab berildi. Shuningdek, savodxonlikni rivojlantirish jarayonida vizual axborotning ustuvorligi, kommunikativ faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va individual rivojlanish dinamikasini muntazam monitoring qilish zarurligi ilmiy dalillar asosida yoritildi.

Mazkur tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, unda ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar va integrallashgan pedagogik yondashuv boshlang‘ich ta‘lim muassasalari, maxsus maktablar hamda inklyuziv ta‘lim amaliyotida kar va zaif eshituvchi bolalarda o‘qish hamda yozish ko‘nikmalarini samarali rivojlantirishda foydalanish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalaridan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, surdopedagoglar, logopedlar, defektologlar hamda pedagogika oliy ta‘lim muassasalari professor-o‘qituvchilari o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etishda metodik qo‘llanma sifatida foydalanishlari mumkin. Shuningdek, tadqiqotda tavsiya etilgan metodik yondashuv pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish, o‘quv dasturlarini takomillashtirish va maxsus ta‘lim metodikasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalarni ta‘lim jarayoniga joriy etish o‘quvchilarning o‘qish tezligi, matnni anglash, yozma nutqni shakllantirish, lug‘at boyligini kengaytirish va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, raqamli ta‘lim vositalaridan samarali foydalanish va individual ta‘lim strategiyalarini qo‘llash orqali ta‘lim sifati hamda samaradorligini oshirish imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot natijalari kelgusida maxsus va inklyuziv ta‘lim tizimida savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha yangi metodik tavsiyalar ishlab chiqish, o‘quv-metodik majmualarni takomillashtirish hamda ilmiy-amaliy loyihalarni amalga oshirish uchun muhim ilmiy-metodik manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respubliki Prezidenti. (2020). “Aloxida ta‘limga ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi
2. Chonan, H. (2023). Emergent literacy of young children who are deaf or hard of hearing: A review. *The Japanese Journal of Special Education*, 61(3), 133-144. <https://doi.org/10.6033/tokkyou.22R042>

3. Dostal, H., Scott, J., Gediel, A., Vilhalva, S., & Gasparin, C. (2024). Literacy and signing deaf students: A multi-national scoping review. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 29(4), 467-484.
4. Easterbrooks, S. R., & Lederberg, A. R. (2021). Reading fluency in young elementary school age deaf and hard-of-hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 26(1), 99-111. <https://doi.org/10.1093/deafed/enaa024>
5. Holcomb, L., & Spurgin, K. (2024). Developing expressive language skills of deaf students through specialized writing instruction. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 29(3), 350-361. <https://doi.org/10.1093/deafed/enad065>
6. Livingston, S. (2021). Academic literacy for deaf postsecondary students through integrated reading and writing instruction. *English Language Teaching*, 14(6), 1-14. <https://doi.org/10.5539/elt.v14n6p1>
7. Silva, R. A. F., & Seabra, A. G. (2022). Deaf children and experiences with the written word. *Educação e Pesquisa*, 48, e239142. <https://doi.org/10.1590/S1678-4634202248239142>
8. Spurgin, K., va hammualliflar. (2024). Writing instruction with grade-level/college-bound secondary deaf students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 29(2), 145-157. <https://doi.org/10.1093/deafed/enad062>
9. Wauters, L., & Dirks, E. (2024). Interactive storybook reading to enhance language, literacy, and social-emotional skills. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 29(2), 286-287. <https://doi.org/10.1093/deafed/enae003>
10. Reagan, T., Matlins, P. E., & Pielick, C. D. (2021). Deaf epistemology, sign language and the education of d/Deaf children. *Educational Studies*, 57(1), 37-57.